

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

Nemzet és tudomány (1914–1918)

Szekfű Gyula élete és életműve nagy és éles politikai váltásokat mutat. A történetíró 1913 és 1920 között antiliberális, konzervatív ideológiai fordulatot hajtott végre, amely a magyar történetírás konzervatív revíziójához vezetett (1918–1934). 1933 és 1944 között olyan fordulatot látunk, amelyet Szabó Zoltán nekrológiájában úgy értelmezett, ha nincs szovjet megszállás, akkor Szekfű Gyula *egy óvatos reformszellem mentora* lehetett volna.¹ Végül 1945 és 1955 között az a pályaforduló következett, amelynek során a historikus a polgári demokrata *Világ* mérsékelt demokrata publicistájából a Szovjetunió iránti fenntartás nélküli alkalmazkodás hirdetőjévé vált (1945–1955). Mindezek ellenére, ha keressük, politikai metamorfózisai és mimikrije mögött megtaláljuk szemléletének, elbeszélésének, szerepének és önmagáról alkotott képének konstans elemeit, konstrukcióit és magvát. Azt, ami önazonosságát megalapozta. Annyira, hogy maga nem is észlelt abban változást. Az a szemlélet, amelyet *A száműzött Rákóczi*-botrányra adott válaszaiban formált meg és alakított ki. Tanulmányomban ezt követem nyomon.

1916-ban publikált védekezése szerint nem ő, akit jogtalanul vádoltak és hurcoltak meg *A száműzött Rákóczi* című művéért, veszélyeztette az „egységes magyarság” létérdekeit, hanem azok, akik megosztották, leszűkítették és kisajátították a „nemzetet”, és lejárátták a tudomány hírnevét. Bűnösök azok, akik a tudomány szavahihetőségébe vetett hit devalválásával és a „nemzeti” értékek leértékelésével a közvéleményt félrevezették, a hajsza során nekik asszisztáló éretlen és jóhiszemű tömeg pedig az ő áldozatuk. Az „egyetemes magyar nemzeti eszme” mértékéhez igazodó s a magyar történelem minden korszakát és minden mozzanatát egyenlő mértékű figyelemben részesítő tudománynak kell felváltania a közjogi ellenzék mindenkori törekvései számára kisajátított történelmi példatár helyét a nemzeti köztudatban. Az „egyetemes nemzeti hagyományok” jóval szélesebbek, mint a kuruc hagyomány, az ugyanis csak része az egésznek. A nemzeti és a tudományos álláspont az egyetemes nemzeti hagyományokat képviseli, a kuruc törekvések hívei s a tudós pózában tetszelgő dilettánsok viszont leszűkítették és rosszul fogták fel a nemzetet, és semmibe vették a tudományt. Önmagát a politikától „független” és a „klasszikus nemzeti hagyományokhoz” kötődő nemzeti tudós szerepével határozta meg, aki a nemzet legjobb kulturális és politikai tradícióit követte és képviseli.

Visszatekintés (1917)

Bécsből, 1917. szeptember 3-áról és 21-éről datálódtak Szekfű Gyula Odescalchi Arthur herceghez írott levelei, amelyekben leírta, hogy hogyan élte át a botrányosorozatot.

¹ Szabó Zoltán: *Naplójegyzetek. (A historikus halálhírére emlékek elevenednek)*. Látóhatár, 7. évf., 1956. január-február. 15-20.

„Hercegséged elolvasván a *Mit vétettemet*, tudja, hogy ez az egész ügy rám nézve nem csupán tudományos vagy politikai–publicisztikai polémia volt, hanem egyúttal valóságos, mélyreható lelki élmény is. Hozzátehetem, végtelen szomorú, lesújtó és kiábrándító lelki élmény. 29 éves voltam, amikor a Rákóczi-könyvet megírtam, ellentmondásra számítottam, de csak tudományos körök részéről, az ilyen ellentmondással – bizonyos lévén felfogásom helyességéről – reméltem könnyen elkészülni. Ehelyett jött az a politikai botrány, mely annál kínosabb volt rám nézve, minél kevesebb közöm volt és van a politikához és a politikai pártokhoz – jött továbbá a tudományos intézetek, Akadémia, Tört. Társulat szégyenletes meghunyászkodása az illetéktelen politikai agitáció előtt; jött az egész újságiralmi vihar, mely történettudományunkat egyszeriben feldöntötte, mintha csak a bibliai óriás volna, vas- és ércesttel és agyaglábakkal. A botrány idején Friedjung egy itteni ismerősömet gúnyosan megszólította: *Wie geht's Ihnen in Ungarn? Sie machen ja jetzt eine historische Krise durch.*

Ez már nem krízis volt, hanem débâcle, amint az Akadémia egy ellenzéki lap kedvéért feláldozta előadóját, aki persze semmi szabálytalanságot nem követett el, s amikor az egyetlen nagy történelmi folyóirat *nem mert* az egész ügyről egyetlen szót sem írni, hogy ne kelljen állást foglalnia olyan ügyben, melynél égetőbb a magy. történelmi irodalomban még nem fordult elő.

A *Századokból* csakugyan nem is derül ki, hogy Magyarországon valaha Rákóczi-botrány volt, még egy ismertetést sem mertek hozni. Nekem minden illúzióm eltűnt, és be kellett látnom, hogy pályatársaimmal és a többi otthoni szakemberrel nem mehetek együtt az életben, mert ők – bár egyenkint igen tisztességes emberek – a tudományt nem tartják olyan komoly dolognak, mint ahogy kellene.

Ezeket bátorodom Hercegségednek elpanaszolni, és csak lassan tudok mondanivalómhoz eljutni.

A botrány idején minden ingott és rengett alattam, tudományos illúzióim megsemmisültek, jó magyar létemre jámbor félrevezetett véreim kiátkoztak, még szülővárosom, Székesfejérvár is; öreg özvegyanyám Fejérvárott és nővérem a Szepességen heteken át sírva vették kezükbe a budapesti lapokat, sejtven, minő dolgok lesznek bennük rólam, – az én hangulatom valóban olyan volt, mint aminőnek a *Mit vétetemből* látszik. Hogy mégis el tudtam viselni a dolgot, s most már el is múlt, mint egy rossz álom, azt egyesegyedül annak köszönhetem, hogy a tömegben mégis akadtak független ítéletű emberek, akik mellettem állottak, és akiknek elismerő és biztató szava eljutott hozzám. Sokan nem voltak persze, de annál büszkébb vagyok arra, hogy nagyrészt a régi generatio emberei voltak, azon generatióé, mely még a századforduló idején bekövetkezett dekadentia *előtt* virágzott, s melynek emberei hogy helyeselték az én állásfoglalásomat, ezzel én is odakapcsoltnak érzem magamat ezen letűnt korszakhoz – a ma uralkodó generatio kikerülésével. Legtöbbet köszönök közülük volt levéltári igazgatónak, Károlyi Árpádnak, aki a botrány napjaiban állandóan mellettem volt biztatásaival és tanácsaival, s aki minden mellétekintet nélkül jónak találta utamat, éppen úgy, ahogy Hercegséged, akinek kegyes levelére tehát elsősorban azért vagyok végtelen büszke, mert újabb bizonyítéka annak, hogy Magyarországon is vannak testileg–lelkileg független urak, és hogy én éppen ezeknek a kitüntető szimpátiájára számíthatok. [...] Thaly Kálmánt én sohase vádoltam tudatos hamisítással vagy valótlan-sággal. Különös véletlenből én voltam az, aki őt utolsó útján, Ischlből Pozsony megyébe, pár nappal halála előtt, Bécsben Thallóczy megbízásából fogadtam, vele voltam este, míg le nem feküdt, s reggel vasútra kísértem. Szegény megtört ember volt már, magatehetetlensége mélyen hatott rám. Dehogyan bántottam volna emléké; tudományos módszerének hibáit

– ha egyszer felismerni véltem -, kötelességem volt megmondani, annyival inkább, minél károsabbnak találtam hatását.

S velem szemben, ki meghatva tettem meg a boldogultnak a tiszteletet, meg akarja őt Ballagi A. védeni, akiről Thaly mint szemtelen zsidógyerekről nyilatkozott! Egy rokonom férjénél van Thaly unokaöccsénél és örökösénél, ők is felháborodtak ezen a védelmen. Thaly iránt nem is érzem, hogy valamit elkövettem volna; a Rákóczi-dologban Hercegségednek teljesen igaza van, hogy a játékbárlang kifejezést kár volt használni, nem is kifejező arra, amit kellene. Legjobban sajnáltam, hogy Thallóczy belekeveredett a dologba, teljesen ártatlanul, s legjobb inteni ellenére, mert ha az előszóban nem mondom neki köszönetet, az egész affaire valószínűleg elmarad, nem lévén lehetőség számára politikai háttérrel szerezni. Thallóczy nekem mindig szíves, atyai jóakaróm volt, annál szomorúbb volt, hogy akaratlanul is ilyen kellemetlenséget szereztem neki; ő pedig politikai pályán lévén, nem egészen úgy lépett fel, ahogyan talán biztosabb politikai viszonyok közt felléphetett volna. Reám mindenestre fájdalmas volt a különbséget látni, mely két bécsi jóakaróm, Károlyi és Thallóczy magatartásában nyilatkozott. És ezt sajnos nem is tudtam elfelejteni, s mikor ő Szerbiából Bécsbe járván talán maga is érezte, hogy eljárásánál a politikus túlságosan abszorbeálta a tudóst, s emiatt hozzám szokottnál is barátságosabb és melegebb akart lenni – én, beismerem, gyermeki daccal húzódoztam, és halála napján is, hívása dacára, nem kerestem fel.² Azóta eleget szánom. Késő bánat.

Hercegséged említette, hogy vele beszélt az én dolgomról, csakis ezért bátorkodom ilyen, csak reám fontos, egyébként lényegtelen részletekkel untatni. Hogy lesz a botránynak folytatása – azt hiszem, lesz, Ballagi és újságírója, Kacziány ebből élnek, s amint valamit írok, újra kezdik.

Jelenleg egy német kiadóval tárgyalok a magyar történet és a nyugati keresztény-germán népek, elsősorban a német története összefüggéséről, a kis munka készen van, s ha sikerülne megegyezni (én csak a munkámat viszem és vihetem a kiadóhoz, nem mint Csánki állami vagy egyéb pénz), bizonyára kiütne egy apróbb botrány, mely ha nagyobb lenne, bátorkodnám Hercegségedet végtelen kegyesen kilátásba helyezett támogatására emlékeztetni.”³

„A *Pesti Hírlap* 70 000 olvasója mindvégig meg lesz győződve arról, hogy a Száműzött Rákóczi szerzője valami kamarillai parancsra vagy Tisza István utasítására árulta el a hazát, s hogy a nemes terv Polonyi és egyéb kitűnő hazafiak ébersége folytán hajótörést szenvedett. A tömeg szemében rólam a hazaárulás jelét az idő és ez is csak részletekben koptathatja le, s egyes ruhafoszlányokról semmiféle eső le nem mossa. Ezzel én tisztában vagyok, s nem fogok csodálkozni, ha esetleg 20–30 év múlva is itt-ott fel fog bukkanni a hazaárulás eltemetettnek vélt kísértete.”⁴

A historikus az „ügy”-ről vallott újabb – potenciális – patrónusának. A leírás elemei – a történelem autonómiájának és színvonalemelésének igénye, a korabeli társadalmi érintkezés követelményeit az arisztokratára felnéző, abban patrónust remélő hangnem, az olykor meggyőző, őszinte, rokonszenves, olykor visszatetszést keltő szubjektív hangvétel, a megbántottság indoklása és a védekezés érvei – közül a szellemi kapcsolódás különösen figyelemreméltó. Az, hogy Szekfű Gyula Odeschalchi Arthur királyi kamarás, főrendi házi

² Thallóczy Lajos 1916. december 1-jén Ferenc József temetéséről hazafelé jövet Herceghalomnál vasúti szerencsétlenségben halt meg.

³ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1917. szept. 3.) *Odeschalchi Arthurnak*. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZKK), Levelestár.

⁴ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1917. szept. 21.) *Odeschalchi Arthurnak*. OSZKK, Levelestár.

tag, az *Emlékek Barsvármegye hajdanából* összegyűjtője és kiadója, a Bars megyei régészeti és történelmi bizottság megalapítója előtt nem újtónak, egy elégedetlen nemzedék képviselőjének, hanem az idős nemzedékhez, az annak tulajdonított értékekhez kötődő tudósnak mutatta be magát.⁵

Összhangban volt az utólagos értelmezés korábbi védekezésével, kötődéseivel és elhatárolódásaival?

Állásfoglalásait a botránysorozatra adott korabeli nyomtatott válaszainak szemrevételével kezdjük.

Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában

Szekfű Gyula első nyilvános állásfoglalását 1914 márciusának utolsó harmadában írta, ami röpiratként a hónapfordulón került könyvárusi forgalomba, majd az április 15-i *Akadémiai Értesítő* mellékletként jelent meg.⁶ Pártszenvedélyből fakadó sajtótámadás, amelynek vádjai rágalmak – jellemezte benne a márciusi botrány természetét. A könyvet tudatosan és rosszhiszeműen félremagyarázó gátlástalan rágalmozókkal szemben állt ő, a pártoktól és politikától független tudomány képviselője.

Szekfű a röpirat legnagyobb részében a sajtóbeli ferdítéseket cáfolta, teljes joggal. Emellett általánosabb kérdésekben is állást foglalt. Jogosnak látta Thaly koncepciójának a kritikáját, szükségességének indokait viszont jóval elvontabban, rövidre zártabban és enyhébb hangnemben sorolta fel, mint *A száműzött Rákóczi* híres jegyzetében. Tagadta, hogy gyalázta volna Rákóczit, aminek ódiúmat vádlóira hártotta vissza. Kitért az elől, hogy a kultusszal kapcsolatban állást foglaljon, ám Rákóczi emlékét úgy értelmezte, hogy azzal – közvetve – a kultuszt is értékelte. Az emigráns fejedelem ugyanis szerinte szenvedései nyomán „örök emberi” magaslatra került. Ennek viszont – ha meggondoljuk – komoly következménye van. Amennyiben ugyanis Rákóczit elviselt és vállalt emberi szenvedései minősítik, az általa képviselt ügy viszont, amiért azokat kiállotta, *korszerűtlen* volt, annyiban csak a szenvedő embert megillető részvét, de nem a példakép iránti tisztelet jár ki az elavulttá makacsul harcoló emigránsnak. Az a deheroizálás ugyanis, amely a kérdéses személyiség által képviselt eszményt minősíti idejétmúltnak, az illető minden, s nemcsak egyik nemzeti kultuszát, nemzeti hős iránti tiszteletét kizárja.

A röpiratban – *A száműzött Rákóczi*hoz hasonlóan – Szekfű Gyula az egységes és megosztott nemzet szellemi megfelelőiként állította szembe egymással Pauler Gyula és Gyulai Pál hagyományát Thaly Kálmán felfogásával. Az a tétel, hogy a tudomány és az egységes magyar nemzet normái összekapcsolódnak egymással, *A száműzött Rákóczi*ban kifejtetlen maradt. Most, a röpiratban viszont elkezdte kibontani ezt a gondolati szálat. Új volt az is, hogy a röpiratban állást foglalt abban a kérdésben, hogy ő hol áll, a *tudomány* vagy a *képrombolás* pártján. Azzal, hogy nemcsak a Thaly-féle dilettantizmustól, hanem másfajta „dilettantizmustól” is elhatárolta magát: „Az én személyemnek Jásziék közé való skatulyázása nem felel meg a valóságnak, épp oly kevésbé, mintha én a munkapárt, vagy egyéb politikai vagy sociológiai irány híve volnék. Én egyedül a történettudománnyal foglalkozom. A történelmi materialista iskola nem történettudományi iskola és azok, akik elveit a magyar történetre alkalmazzák, nemcsak hiábavaló és szükségtelen képrombolást, de elavult, idejétmúlt munkát végeznek. Ez az iskola történeti, methodikai szempontból komolyan nem ve-

⁵ Vö. Odeschalchi Arthur: *Emlékek Barsvármegye hajdanából*. Összegyűjtötte és kiadta Szerémi. Budapest, 1891.

⁶ Szekfű Gyula: *Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában*. Akadémiai Értesítő, 25. köt. 1914. 251–260.

hető jelenség, s hiába keresnénk a külföldön történettudóst, aki híve volna. Nem minden komikum nélkül való, hogy én, aki könyvem középpontjává *lelki* analysist tettem, a történelmi materializmus hívévé kiáltatom ki.⁷

Az elhatárolódás alkalmát Lakatos László *Pesti Napló*ban március 26-án publikált cikke kínálta. A méltánytalan és tényyszerűen sem helytálló állítás („És Szekfű Gyula úr a Vázsonyi, Pikler és Jászi eseteire való fölös hivatkozással hiába mondja, hogy aki az ő művét támadja, a gondolatszabadságot támadja meg.”) ugyanis cáfolatot érdemelt, s kedvező alkalom volt az elvi elhatárolódásra, amelyet szemléleti különbség és taktika egybecsengése magyaráz.⁸

Szekfű március 31-én így nyilatkozott Riedlnek: „A M[agyarorszá]g most változatosság kedvéért a katolikusokat izgatja, s azok be is ugranak, mint Csernoch példája, Landauer (jezsuita?) megbízatása mutatja. Ez igen kellemetlen, de nem tudok ellene semmi eszközt. Talán feleletem végén a tört. materializmus elleni részlet még élesebbé volna teendő.”⁹ Április 2-án pedig ezt írta: „...szerda reggeli sorai értelmében ma csütörtökön express elküldtem a prímásnak a brochura első példányát levéllel, melyben családom kath[olikus] antecedentiáit feltártam, s audientiát kértem tőle... Világ elhagyását azért voltam kénytelen kérni, mert 1. a kath[olikus] körökben, Bp. H. köreiben is rossz hatást tenne, 2. a hivatalomban sem használna.”¹⁰

Újabb válasz bírálóimnak

Szekfű Gyula első röpiratában védekező pozícióból válaszolt a sajtóbeli vádakra. Második válaszában viszont öntudatos biztonsággal már ő támadott: az ellene nyilatkozó vagy fellépő tudományos szaktekintélyek tudósi mivoltukhoz méltatlan és veszélyes szerepet vállaltak, állította.¹¹

Május elején Horváth Jánosnak arról számolt be, hogy Károlyi Árpád szerint, „ha olyan harcos volnék, mint amilyen nem vagyok, írnék a Nyugatnak és kitéznék 500-600 k[or]r[é]t az ügy története megírására. Mint ahogy A[natole] France megírta Dreyfust. – Mondom: Horváth János megírhatná. – Aszondja: Igaz. És várta, hogy rábeszéljem. De nem beszéltem rá. Ha Schöpflin volna Ny[ugat] szerkesztője!”¹² Majd azon gondolkodott, hogy *A száműzött Rákóczi* második kiadását meg kellene jelentetni. Angyal Dávid írhatna hozzá előszót, bevezetésében vagy függelékében pedig Horváth János összefoglalhatná a könyv történetét. A második kiadás változtatás nélkül, pár kiegészítéssel és javítással közölné a könyv szövegét, a jegyzeteket harmadára csökkentené, s kihagyná a latin, francia és olasz szövegek közléseit. A kötetet az Athenaeum, a Lantos vagy valamelyik kis kiadó adhatná ki.¹³ Mindez azonban csak terv maradt.

⁷ Szekfű: *Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában*, 12.

⁸ Lakatos László: *Szekfű*. *Pesti Napló*, 65. évf., 1914. március 26.; Szekfű: *Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában*, 12.

⁹ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1914. márc. 31.) *Riedl Frigyesnek*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: MTAKK) Ms 491.

¹⁰ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1914. ápr. 2.) *Riedl Frigyesnek*. MTAKK Ms 491.

¹¹ Szekfű Gyula napi kapcsolatban állt Horváth Jánossal, akit mindenről tájékoztatott, megosztotta vele gondjait és ötleteit, számíthatott rá a védelem budapesti megszervezésében. *Szekfű Gyula* (Bécs, 1914. márc. 14., 24., 28., ápr. 22.) *Horváth Jánosnak*. MTAKK, Horváth János-hagyaték.

¹² *Szekfű Gyula* (Bécs, 1914. máj. 1.) *Horváth Jánosnak*. MTAKK, Horváth János-hagyaték.

¹³ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1914. máj. 1.) *Horváth Jánosnak*. MTAKK, Horváth János-hagyaték.

„Márkit nem sértegetem. De szégyellni fogja magát. – B[allagi] A[ladár] nem képes magát szégyellni, tehát kénytelen vagyok bohózatossabban kezelni” – írta a második válasz alkotása közben.¹⁴

Az *Újabb válasz bírálóimnak* május első felében készült el. A *Történeti Szemlében* és külön is megjelent írás több ponton érdemben cáfolta Márki Sándor és Ballagi Aladár állításait. Márkit nem indokolatlanul marasztalta el következetlenségben, s Ballagit sem alaptalanul tette nevetségessé. Az *Újabb válasz* újabb bizonyítékokat is közölt: az Eckhardt Sándor által készített és Szekfűnek küldött másolatokat a párizsi külügyminisztériumi levéltárban őrzött aktákról, amelyek Márkit is meggyőzték arról, hogy Rákócziak tudomása volt a jövedelmi forrásul szolgáló játékbank, az *Hôtel de Transylvanie* működéséről.

Szekfű Gyula azonban nem csak a tudományos ellenfelek állításainak belső ellentmondásait elemezte nagy elmeélel, lendületesen és meggyőzően. Nem csak azért jelentős e vitairat, mert Ballagi Aladár tudósi hírnevét – joggal – megrendítette. Nem is a fontos forráspublikáció adta az *Újabb válasz* legfőbb jelentőségét. Inkább az, ahogyan szerzője kibontotta *nemzet* és *tudomány* egymáshoz való viszonyát. A második védőiratban ugyanis az egész életmű szempontjából meghatározó jelentőségű *kismagyar–nagy magyar* történetfelfogás fogalmainak előképeit olvashatjuk. Az egyik a magyar nemzetet hamisan, jogtalanul és felelőtlenül leszűkíti a „kurucos” törekvésekre, és kisajátítja a „szélbali” felfogás számára. A másik az egységes magyarság „minden” (!) magyart átfogó egyetemességét vallja a magáénak a „Széchenyi–Deák”-féle szellemi örökség jegyében.

Az első vádlói felfogása. Tudománytalan és objektíve nemzetellenes, rossz értelmű újítás, elfordulás a hagyományoktól. A második az övé. Tudományos és valóban nemzeti, az egyetemes nemzeti tradíciókhoz kötődő.

Jogtalan a magyar nemzet egy részének lefoglalni a múltat és a jelent, hiszen a *nyugati magyarok*, a *labancok* is a nemzeti múlt aktív alakítói voltak – szegezte szembe Ballagi egyik „érvével” Szekfű saját álláspontját.¹⁵ Szekfű „kritikusa” szerint ugyanis a „haza” gondolata a szatmári béke után csak formálisan volt jelen az országban, annak igazi képviselője az emigráció volt. Ez az állítás – állította Szekfű – Thaly vulgarizálása.

R. Várkonyi Ágnes Thaly Kálmán történetírásáról szóló monográfiájából tudjuk, hogy Thaly még nem látott ellentmondást az összeegyeztethetetlenek egyeztetésében: az emigráns Rákóczi dicsőítésében és a szatmári békét megkötő Károlyi Sándor pozitív megítélésében.¹⁶ Márki háromkötetes monográfiája is azt tanúsítja, hogy „Thaly szellemi örököse” sem tartotta áruónak a békekötő kuruc generálist.¹⁷ Az eszményeket reprezentáló személyiségekre szűkített felfogás keretei között kétségkívül megoldhatatlan nehézségeket rejtett magában a megbékélők és az emigránsok egyidejű pozitív megítélése, amit Ballagi a meggyező elmarasztalása és az emigránsok példává emelése irányában igyekezett – korántsem következetesen és igen primitív érveléssel – feloldani. Szekfű ezt cáfolta úgy, hogy az értékelést megfordította, miközben a kuruc–labanc ellentét meghaladását hirdette.

Szekfű nem egyszerűen Thaly hamis Rákóczi-képét érvénytelenítette, hanem az egykori vezérlő fejedelmet általában „dezilluzionálta” azzal, hogy a neki tulajdonított eszményt (és

¹⁴ Szekfű Gyula (Bécs, 1914. máj. 6.) *Riedl Frigyesnek*. MTAKK Ms 491.

¹⁵ Vö. Szekfű Gyula: *Újabb válasz bírálóimnak*. *Történeti Szemle*, 3. évf., 1914. 452–480. Különnyomat: 21–22.

¹⁶ Vö. Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 21–22.; R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Budapest, 1961. 101–104.

¹⁷ Vö. Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc 1676–1735*. 1–3. köt. Budapest, 1907–1910. 3. köt. 236. (<http://mek.oszk.hu/05800/05832/html/>)

az azzal azonosított történelmi szerepet, jelentőséget és hatást) minősítette korszerűtlennek. Azzal viszont, hogy a Rákóczi-kultusz létjogosultságát tagadta, fel tudta oldani a „kuruc” történetírói irányzatnak azt a belső ellentmondását, amely a megegyezés pozitív értékelése és ellenfeleinek példaképpé emelése között feszült. Ennek persze ára volt: az értékek átfordítása. A megegyezők követendő példává magasztosultak, a meg nem egyezők történelmi szerepe pedig eszközszintre süllyedt. Ebben rejlik e feloldás hatóerejének titka, de az akkori hatás iránya is ebben leli magyarázatát. Azzal, hogy nyilvánvalóvá tette az ellentmondást, legsebezhetőbb pontjukon sértette a következtelenekeket, miközben azt az érzést erősíthette bennük, hogy immár nemcsak a politikai térből szorítják ki őket, hanem a szimbolikus nemzeti panteonból is. Viszontválaszként felújult az ellentmondás feloldásának másik típusa: az általánosságban tartott „igaz ügy” kudarcát árulással magyarázó s magát a megegyezést is árulássá bélyegző álláspont, ami a másik két felfogás előfeltevéseivel közös elemei és minősíthetetlenül leegyszerűsítő jellege miatt elsősorban a tudományos közélet határain kívülre, azon belül pedig peremre szorult.

Szekfű Gyula *Újabb válaszában* a kuruc eszmény bírálatát és megbélyegzését nem azon túlmutató kérdésfeltevés és gondolatmenet, hanem a *labancok*, a *nyugati magyarság* nemzetelakító tevékenységének védelmében írott gondolatok követték.

Szekfű Gyula – amint a *Mit vétettem én?*-ben írta – nem újított gyökeresen a *kuruc* eszmény bírálatával. Nem teremtett új ideológiai minőséget *A száműzött Rákóczival* és védelmével, hanem már meglévő választípust dolgozott át s fogalmazott újra. Nem ő volt a *labanc* álláspont első képviselője a magyar történettudományban.¹⁸ Hasonló konstrukciókat értelmezett át, mint *kuruc* ellenfelei. Támadvá védekezése nemzeti liberális és konzervatív védőinek érveléséhez hasonlított: az övé a helyes nemzeti álláspont, amely egyúttal tudományos is. Elfogadta ellenfelei vádjainak elvi alapját, a tudomány alárendelését a nemzetnek a *nemzeti, tehát tudományos* tétel vállalásával és érvényesítésével. Rákóczi dilemmáiról és lehetőségeiről, amelyeket a *kuruc* Thaly magasztos jelzőkkel bőségesen elfedett, Szekfű is leszűkített képet adott. Nemzetfogalmába viszont beemelte a labancokat.

Márki Sándorral a vita még 1914-ben, Márki visszavonulásával lezárult.¹⁹ Ballagi Aladár 1916. január 10-én újabb felolvasást tartott *A száműzött Rákócziról*, amivel a Szekfű habilitálásáról döntő egyetemi tanácsra kívánt befolyást gyakorolni.²⁰ Szekfű erre válaszolt 1916. márciusban; áprilisban pedig már napvilágot is látott a szöveg. Ebben az első két védekező

¹⁸ R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Budapest, 1961.; *A pozitivisták történetnézete a magyar történetírásban*. 1-2. köt. Budapest, 1973.; Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.

¹⁹ Vö. Márki Sándor: *A száműzött Rákóczi*. Budapesti Szemle, 449. köt. 161–179.; Szekfű Gyula: *Megjegyzések Márki nyilatkozatára*. Történeti Szemle, 3. évf. (1914) 635–637.; Márki Sándor: *Thaly Kálmán emlékezete*. Budapesti Szemle, 174. köt. 321–335.

²⁰ Vö. Ballagi Aladár: „*A száműzött Rákóczi*”. Akadémiai Értesítő, 25. köt. (1914) 412–429. (http://real-j.mtak.hu/97/1/AkademiaiErtesito_1914.pdf); *Az igazi Rákóczi*. Budapest, 1916. 45–139. Vö. még: „Ami kath[olikus] emberrel a dolgról beszélgettem, mind igazat adott, de itt is, ott is találkozott egy-egy kivétel. Ezek annak idején ellenzéki felbuzdulásukban – meggondolatlanul – beleugrottak, és most nem tudnak vagy restellnek visszafordulni. Ilyen maga Sággy is, akit a Ballagi-felolvasás után erősen, de hiába kapacitáltam. Ballagi különben szokása szerint ferdített, nagyhangúskodott és abszurdumot abszurdumra halmozott. [...] az akadémikusok – egy-két, de csak egy-két ellenzéki kivételével – hidegek és némák maradtak. Apponyi nem volt ott, bár Pesten van. Egyébként a dolog jól halad: az esti lapokból látom, hogy a miniszter jól megfelel Sággynek és ilyenformán bizonyos, hogy a habilitatit meg fogja erősíteni.” *Bleyer Jakab* (Bp. 1916. jan. 12.) *Szekfű Gyulának*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: EKK) G 628.

írás mondanivalójának és érveinek a szintézisét adta. A könyv gyors egymásutánban két kiadásban is megjelent.²¹

Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?

A mű legnagyobb részének minden bizonnyal kifejezőbb címe lehetne az egyik *Világ*beli Gábor Andor cikk címe: *Mit vétett Ballagi Aladár?* Ebben a 'Rákóczi-gyalázó vádlók contra meghurcolt tudós' képlet konkrétabbá vált. Szekfű azzal vádolta Ballagi Aladárt, hogy megtevesztette a közvéleményt. Azzal, hogy tudományos látszatot adott egy politikai hajszának. Szekfű önmagát a politikától független tudomány képviselőjeként mutatta be, akit a tudomány erőinek impozáns gárdája támogatott, s a mellette ki nem álló Akadémia jobb meggyőződése ellenére volt kénytelen kompromisszumos nyilatkozatot tenni. Voltak ugyan olyanok is a „nemzet jobbjai”, független ítéletű emberei között, akik annak ellenére, hogy elítélték a hajszát, idegenkedtek a könyvtől is, mivel megtéveszthette őket a mű nem elég művészi meglevenítési módja.

A közvélemény többsége jóhiszemű volt, beugratták, hazafias érzelmeit rossz irányba mozgósították, amit kulturális éretlensége miatt tehettek meg vele. Azokat, akik ezt elkövették, jellemükkel (és nem pártállásukkal) jellemezte: túlnyomórészt függetlenségi politikusok és felelőtlen újságírók kerültek a közéleti ambícióit kiélő Ballagi Aladár mellé. Nemzet és tudomány közvélemény előtti leértékelése az ő bűnük. A szélesebb közvéleményhez szólva Szekfű sorra cáfolta Ballagi vádjait. Meggyőző és érvényes argumentációval kimutatta, hogy Ballagi tudománya nem tudomány, teljesítménye nem teljesítmény.

A szélesebb közvéleménynél jóval szűkebb körhöz is szólt. A hozzájuk, a „nemzet jobbjaihoz” intézett mondanivalója az, ami szemléleti jelentőségű a könyvben. Az, ami választ ad arra, hogy *Mit vétettem én?* „Remélem, hogy ezek a tiszteletreméltó emberek, a nemzeti hagyományok igaz hívei be fogják látni, hogy Rákóczi-könyvem semmiképpen sem tört a hagyományok ellen, nem volt forradalmi jelenség, hanem éppen a nemzeti hagyományok, az igazi nagy idők, nem a tegnap, hanem a tegnapelőtt, a magyar renaissance követése folytán állott elő. Igaz, nem vagyok Thaly Kálmán irányának híve, de becsületes törekvéssel

²¹ Szekfű Gyula: *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* Budapest, 1916. (Két kiadás, a második függelékkel.) Az előzményekre vö. „A könyvet, mint mai sürgönyömben jeleztem, a legnépszerűbb és legjobban szervezett fővárosi kiadók egyike, Dick Manó könyvkereskedő VII. Erzsébet körút 12. fogja kiadni [...] Kérem ezek után, lásson hozzá haladéktalanul a munkához. Tervezetét teljesen helyeslem és örülök, hogy a kérdést könyv alakjában sikerült megoldani, mert tárgyalásaim a népszerű könyvtárral arra az eredményre jutottak, hogy legfőljebb 32 kis oktáv oldalt adhattak volna. A megoldás így kitűnő és azt hiszem a célt el fogjuk érni.” *Szabolcsi Lajos* (Budapest, 1916. jan. 26.) *Szekfű Gyulának*, EKK G 628. „Elolvastam könyvét. Mondhatom, valóban elsőrangú jelentékeny munka. Hiszem és remélem, hogy meglesz a tisztító nagy hatása. Egyes részletei költőien szépek, mint védőirat pedig páratlan. A személyes korrektúra, egyes súlyosabb kifejezések [...] megbeszélése, a sajtókampány tervezése szempontjából okvetlen szükségesnek tartom, hogy csütörtökön este, mikor a levonatok legnagyobb része már készen van, Pesten legyen.” *Szabolcsi Lajos* (Budapest, 1916. márc. 13.) *Szekfű Gyulának*. „... a »kövér«-ügyhöz nem tudok hozzászólni, csak oly általánosságban, mint azt Eckhardt Sándoréknak mondtam: hogy vigyázz, hogy e kényszerhelyzetben oly segítséget ne fogadj el, melyet később szeretnél lerázni a nyakadról. Inkább hallgass és várj, ha nem okvetlenül létekedek a szólás; el fog jönni az idő, mikor ezt az egész ügyet az önérdkek távollátásával, s egy-két becsületes ember közreműködésével el lehet intézni. [...] Ha van korrektúra, küldjél.” *Horváth János* (Tábori posta, 1916. márc. 28.) *Szekfű Gyulának*. EKK G 628.; „A kiegészített kéziratot, valamint a kiszedett rész első korrektúráját megküldtem Gábor Andor úrnak, s Ön bizonyára megkapta tőle szíves további rendelkezés céljából.” *Szekfű Gyula* (Bécs, 1916. márc. 24.) *Dick Manónak*. OSZKK Levelestár.

iparkodtam másokat, *egyetemesebb* magyar szellemeket követni [...] nem én vagyok forradalmi, nem én újítok merészen a hagyományok elvetése árán. Nem én, hanem Thaly Kálmán. A tőle elfordulás nem egyéb, mint a magyar klasszikusok hagyományaihoz visszatérés, a 48-iki és 67-iki nagy nemzedék egyetemes, minden magyart átfogó felfogása előtt gyermeki tisztelettel meghódolás. Munkám *nem politikai*, hanem igenis *történetkritikai reactio Thaly Kálmán felfogásával szemben* és mint ilyen *tudatos visszatérés* a Thalytól mellőzött egyetemes *klasszikus magyar* felfogáshoz.”²²

Az érveket már ismerjük, annak ellenére, hogy ilyen módon kifejtett és summázott formában most találkozunk velük először. Mind *A száműzött Rákóczi*ban, mind *A Feleletben* és különösen az *Újabb válaszban* ugyanis már érzékelhetők voltak azok a szemléleti elemek, amelyekre a gondolatmenet épült.

Szekffű Gyula állást foglalt a könyv végkövetkeztetésével kapcsolatban, és kitért a szabadságharc kérdésére. Rákóczi felkelése tragikus, de szükséges harc volt, amely a nemzetet létében fenyegető abszolutizmustól mentette meg Magyarországot. Eredménye a megegyezés, a szatmári béke, amely véget vetett a nemzet tragikus megosztottságának. Ezzel viszont visszavonhatatlanul megszűnt az erdélyi fejedelemség önállóságának létjogosultsága, a nemzeti függetlenség védelme ugyanis új erők feladatává vált. Az emigráns Rákóczi küzdelmei, erőfeszítései a múltat próbálták feltámasztani, ezért a Rákóczi-könyv végkövetkeztetése jogos és érvényes. Rákóczi eszménye nem azonos a nemzeti eszmével, hanem annak csak egyik mulandó formája. Ez az értékelés nem új, számos nemzeti nagyság látta úgy, hogy a fejedelem eszménye bírálható.

A gondolatmenetben – amely *A száműzött Rákóczi* történelmi vonatkozási rendszerét építette tovább és ötvözte az *Újabb válaszban* megfogalmazott érv tompítottabb változatával – az 1711 utáni viszonyok megítélése és a historicista norma szorosan összefüggött egymással. „A nagy nemzeti folyamat új és újabb élő eleven forrásokból táplálkozott. Előbb Károlyi Sándor megbékélt józanságából, majd a nagy nemzeti renaissance költőseregének gondolataiból, Széchenyi önemésztő érzéseiből, Kossuth lángszavából, Deák, Eötvös majd Andrássy bölcsességéből és műveltségéből. Rákóczi szükséges volt korának és a magyar nemzet létrehozta őt akkor, amikor szükség volt rá. Később, más viszonyokban más erők, erkölcsi és szellemi energiák támadtak fel és töltötték be helyüket Rákócziéhoz hasonló becsülettel és tragikummal. A történetírónak, ha hazafias kötelességét teljesíteni akarja, az évezredek fejlődés minden momentumához megértőleg kell közelednie és a Rákócziétől különböző, de magyar eszmények rajzánál, aminő az én könyvemben az 1711 utáni viszonyok előadása, a magyarság iránti igaztalanság volna az *előbbi*, múlttá vált eszményt venni mértékül és a későbbit miatta elítélni. Mert Rákóczi csak egy része a nemzetnek, melyet egyszerű virágjaitól fosztanánk meg, ha az ő nevére, a kuruc-ideál formulájára akarnók összeszorítani. A nagy nemzeti folyamatban a *száműzött Rákóczi*, a hontalan erdélyi fejedelem, valóban tragikus sorsú hullám, mely lehetetlen munkára kénytelen történelmi feladatokhoz szabott energiáját pazarolni és végül is ott feneklik meg végső sikertelenségben, távol a nemzeti eszmének soha ki nem apadó, örök medrétől!”²³

²² Szekffű: *Mit vétettem én?* 128., 132–133.; Tagányi Károly a *Mit vétettem én?* második kiadása kapcsán így írt: „Nagyon örültem a Függetlének. Igen élveztem a kútfőkiadó Ballagi Aladár leleplezését. És ilyen rongy munkának üdvözlését határozta el a függetlenségi párt a vén hülye Sággy indítványára. Egymáshoz méltók Ballagi, Sággy meg a pártja. Ez különben azért sem árt, mert hitelesen megállapítja, hogy az egész nyomorult hajsztát pártérdekből csinálták. No, de most már hiába, becsapatni most már senki sem engedi magát.” *Tagányi Károly* (keltezetlen) *Szekffű Gyulának*. EKK G 628.

²³ Szekffű: *Mit vétettem én?* 142.

A *Mit vétettem én?* szemléleti alapja az *egyetemes nemzeti eszme* historicista koncepció kulcsfogalma volt. Ahistorikus, normatív ideál, amelynek történelmileg értelmezett változata korhoz kötött, ugyanakkor korok feletti mérték, ami *tudomány* és *nemzet* régi szemléleti kérdéseit termelte újra a védekezés során vállalt szerep és taktika által súlyosbított feltevések között.

Az elvi gondolatmenetet lírai epizód zárta, amely *érzület* és *tudomány*, *nemzet* és *tudomány* viszonyának értelmezésére hívja fel ismételten figyelmünket. „Nem vagyok sem kuruc, sem labanc. *Magyar* történetet írok, nem labancot, bár ilyent írni éppen úgy nem volna szégyen és rossz magyarság jele, mint kuruc történetet írni sem az. Közvetlen előttemjáró Thaly Kálmán ez utóbbit cselekedte s mikor én utána jövén egyetemesebb magyar alapokra helyeztem történetiszemléletemet, még jóindulatú emberek is könnyen labanc vonásokat fedeznek fel ott, ahol csak hiányoznak a kurucos színek. Pedig igazában nem is tudtam Szalay László irányához egészen visszatérni, az ő objektív felfogását mindig hidegen követni. Mert nem sikerült elfojtanom subjektív magyar érzésemet, mikor néha Rákóczi, mostoha sorsa kénytelenségéből, ezzel az egyetemes magyarsággal ellentétbe jutott. *Így fájtnak* nekem, hogy a párisi játékházat erdélyi háznak nevezik, így fejeztem ki szükségtelenül fájdalmamat azon, hogy az erdélyi fejedelem udvara Drinápolyban janicsárokból és kalandorokból áll. Egyetlen bírálómnak, Andrássy Gyula grófnak teljesen igaza volt, mikor ezt a szomorú ténytet a viszonyok hatalmára vezette vissza. Hiszen éppen e szomorú viszonyok hatalma, a Rákóczira és a magyarságra nehezedeő sors fájtnak nekem s ez tette érdekessé hangomat, néhol szúróssá tollamat: a magyarság szeretete, a magyar fájdalom [...] Elmondtnak mindent, az igazságot Rákóczi-rajzom dolgában. Gondolják meg a nemzet jobbjai a tényeket és tekintsék meg az összefüggéseket ők, akik védik a nemzeti eszmét, és harcolnak a nemzeti hagyományokért. És azután ítéljenek felettem, aki szenvedtem és szenvedek, nemzeti érzésért és hagyományért egyaránt.”²⁴

A nemzeti érzület

Miért kell mentetgetni Rákóczit, ha ellentétbe került az *egyetemes magyarsággal*? Mit kíván az *egyetemes magyarság*, ha a *tudományosság követelményei* és a *magyar érzület* szembekerül egymással? Szekfű választát a *Mit vétettem én?* utolsó két bekezdésében találjuk. A *jó magyarság*, a *magyar érzület* független a tudományos érvényességtől, a politikai pártállástól, az objektíve megítélhető megnyilvánulásoktól, azok előtt és felett létezik. A *nemzeti érzület* viszont a vádlók – a tudomány szempontjait felülíró – hivatkozási alapja volt. Ugyanaz, amire most Szekfű hivatkozott. Az, amihez láthatólag nem csupán szerepjátszás, nem pusztán alkalmazkodás, hanem belső meggyőződés vezette. Szekfű Gyula a hazafiság táborán belüli ellentétekké változtatta a *nemzeti értékek* és a *tudományos igazság* eltérő értelmezéseit. Bár a *nemzet* igazi érdeke a tudományosan helytálló felfogás volt, a *tudomány* azért a nemzet alávetettje maradt.

Arra a kérdésre, hogy a *nemzeti érzület* hogyan vezethet rossz eredményhez, a jó szándék rossz következményhez, a *Három nemzedékben* adott konzekvens választ a *nemzet* megkettőzésével. A „nemzeti vétkek” és az azokat elszabadító liberalizmus negatív és a „nemzeti Erény” pozitív pólusának megrajzolásával, az empirikusan fennálló nemzet és az érvényes normatív nemzet dualitásának tételével.

A nemzet megkettőzése, empirikus és normatív nemzet szembeállítását azonban már *A száműzött Rákócziban* és Szekfű Gyulának a botránnyra adott választában fellelhető, s a vé-

²⁴ Szekfű: *Mit vétettem én?* 143.

dekezés során egyre inkább kidolgozott gondolati konstrukció: a rosszul hazafiak – jól hazafiak, a kismagyarok – nagymagyarok, korszerűtlenek – korszerűek ellentétpárja. Az, amelynek egyik tagja nemcsak pólus, hanem mérce, nemcsak változó, hanem állandó, nemcsak korhoz kötött, hanem kor feletti. A korszerű–korszerűtlen ellentétpárt megalapozó gondolatmenet kimunkáltabb, mint A száműzött Rákóczi-ban volt. A nemzeti eszme tartalma és változó formáihoz és hordozóihoz való viszonya viszont nem tisztázott. Ha Rákóczi és eszménye nem azonosítható a nemzeti eszmével, akkor meg kell határozni, hogy mi a nemzeti eszme. Szekfű következő könyvének, első szintézisének – amely *Der Staat Ungarn*, majd *A magyar állam életrajza* címen jelent meg 1918-ban – ez volt a témája. Annak a műnek, amelyet kollégái és olvasói nagy egyetértéssel és elismeréssel fogadtak.

A nemzeti eszme és hordozói a *Der Staat Ungarn*ban

Szekfű első ízben 1915. november 30-án értesítette Angyal Dávidot újabb könyve tervéről: „...egy müncheni cég háborús füzetei számára *Entstehung der ungarischen Macht* címen dolgozom. Tegnap állapotunk meg, kis népszerű füzetben arról lesz szó, hogyan fejlődött ki Magyarország területén magyar állam, magyar erő és hatalom, ahogy ez most Európában számbaveendő tényező. Hogy magyarok csinálták az államot, s magy[ar] maradt.”²⁵

„A német füzetben magyar álláspont lesz, de sajnos nem Polonyiéké, hanem Széchenyié és Deáké – tehát *anathema* alá eshetik” – írta a professzornak öt nappal később.²⁶

„Ami a »nemz. fenntartó« [erők] múltékonyságát illeti, abban kétségtelenül igazad van. Ha mindvégig egy és változatlan volna, akkor okvetlenül lehetne definiálni; márpedig szeretnék én egy olyan definíciót látni. Egyébként pedig (úgy tesztek, mint egyetemi tanárok szoktak) nézze meg, kérem, amit én a nemz[eti] irodalom fogalmának változandóságáról írtam a moccanatokban. Csak történelmi megállapítások lehetnek; *egy* definíció nincs, mert az már nemcsak megállapítás volna (ismert tényekből), hanem jóslás a jövőre, kötött marsruta a történelemnek: *ergo* nem tudomány” – válaszolt Horváth János 1916. június 15-én Szekfű levelére. Arra, amelyben a historikus barátjának *A magyar nemzet életformái* alkotásáról és koncepciójáról beszámolt.²⁷

Azok a munkálatok, amelyekből a *Der Staat Ungarn* létrejött, a *Mit vétettem én?* írásával csaknem egyidejűleg megkezdődtek. A szintézis kontextusát az határozta meg, hogy szerzője azt német könyvsorozat német olvasói számára írta. Magyar fordítását pedig azért készítette el, hogy hazai olvasói és a maga számára lezárja *A száműzött Rákóczi*-botrányt. Az tehát védekezése részét alkotta. A *Mit vétettem én?* és a *Der Staat Ungarn*, még inkább magyar fordítása, *A magyar állam életrajza* szemléleti alaprége ezért mutat hasonló vonásokat. Amit Szekfű a *Mit vétettem én?*-ben csak nagyon elvontan fogalmazott meg, azt a *Der Staat Ungarn*ban kidolgozta.

A száműzött Rákóczi-ban a korszerű volt a metahistóriai mérce. A *Mit vétettem én?*-ben Szekfű a hangsúlyt a korszerű–korszerűtlen ellentétéről a miéltre, állandó és változó tényezők nemzeti történelmen belüli viszonyára helyezte. Anélkül, hogy az állandót, az *egyetememes nemzeti eszme* tartalmát, az egységes Magyarország követelményét megfogalmazta volna. Enélkül viszont az, ahogy a változó tényezők között különbséget tett, nem látszott sem kifejtettnek, sem megalapozottnak. A nemzet- és államfenntartó képesség jelölte az *egyetememes nemzeti eszme* tartalmát, ám az eszme és hordozói viszonya tisztázásra, kibon-

²⁵ Szekfű Gyula (Bécs, 1915. nov. 30.) Angyal Dávidnak. MTAKK Ms 804.

²⁶ Szekfű Gyula (Bécs, 1915. dec. 5.) Angyal Dávidnak. MTAKK Ms 804.

²⁷ Horváth János (Tábori posta, 1916. jún. 15.) Szekfű Gyulának. EKK G 628.

tásra, kifejtésre várt. Ezt tette lehetővé a müncheni felkérés, amely a történelmi koncepció felépítésének, a történelmi szintézis megírásának hajtóerejévé vált.

Az állandóság, a nemzeti eszme meghatározásához a Meinecke–Marcks-kör művei nyújthattak segítséget. A történelmi koncepció mintája Friedrich Meinecke *Weltbürgertum und Nationalstaat* című munkája volt.²⁸ Szekfű ebből kölcsönözte a *nemzeti önrendelkezés* fogalmát az állandóság metahistóriai mércéjéül, történelmi kiindulópontjául és végeredményéül.²⁹

A *nemzetalkotó képesség* végeredménye a *nemzetállam*. A *nemzeti önrendelkezés* a nemzet- és államfenntartó és -alkotó erők virtuális képessége. Hordozói, kimunkálói és megvalósítói a vérrokonsági szervezet és a törzsfői hatalom, a fejedelmi család és a királyság, a rendiség, a nemzeti abszolutizmus és a modern alkotmányos állam voltak. A nemzeti eszme és a magyar történelem viszonyának historicista értelmezése a metahistóriai mérce historizáló alkalmazását feltételezte. Szekfű a nemzeti eszmét nemzet- és államfenntartó képességgé transzformálta és a magyar történelem különböző korszakaihoz adaptálta. A nomád törzsszövetséghez, a patrimonális nemzeti királysághoz, a rendi államhoz és a modern alkotmányos nemzetállamhoz. Azokhoz, amelyekben az állam magyar volt, s a magyar állam – értelmezése szerint – a keresztény–germán kultúrközösségbe, a közép-európai államrendszerbe illeszkedett.

A történelmi elbeszélés szerint a közép-európai közösségbe integrálódott magyar állam létezését és fejlődését – korábban a patrimonális királyság, ekkor a rendi állam formájában – a török hódítás majd két évszázadra megakasztotta és visszavetette. A királyi Magyarország uralkodója Habsburg I. Ferdinánd lett, aki ugyanúgy nemzeti királlyá vált volna, mint ahogy Zsigmond kivételével az Árpád házi királyok óta minden idegen dinasztia-beli uralkodó. Mozgásterét azonban a spanyol és itáliai birodalmi érdekeltség korlátozta, az oszmán hódítás pedig fenyegette. A királyi Magyarország a nyugati magyarokkal és a protestáns és magyar ellensúly szerepét betöltő erdélyi fejedelemség küzdelme egyaránt a török uralom következménye volt.

A török elleni felszabadító háborúk után I. Lipót nem-magyar tanácsadói hatására idegen abszolutizmust épített ki, amely Magyarországot hódolt területként kezelte. Ezt viszont a – korábbi, Erdélyre és a protestantizmusra támaszkodó – rendi ellenállás újabb és legnagyobb hullámai, a Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc vezette rendi függetlenségi küzdelmek megakadályozták. Kívívták, hogy a Habsburg uralkodó lemondjon arról, hogy Magyarországot abszolutisztikusan kormányozza. A kívánatos fejlődés, a nemzeti abszolutizmus kiépítésére nem nyílt lehetőség, az idegen abszolutizmust viszont sikerült visszazorítani. Helyébe olyan patriarchális abszolutizmus lépett, amely kiegyezett a magyar rendiséggel.

Az anakronisztikus rendiséggel és a patriarchális abszolutizmussal szemben a nemzeti megújulást Kazinczy nyelvújítása, az annak nyomán kibontakozó irodalmi megújulás és

²⁸ Meinecke, Friedrich: *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München–Berlin, 1915. Vö. uó. (Hrsg): *Die grossen Mächte/Leopold von Ranke*. Leipzig, 1916.; *Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*. München–Berlin, 1918.; *Die Entstehung des Historismus*. München–Berlin, 1936.; *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. Hrsg. und einl. von Walther Hofer. München, 1963.; *Zur Theorie und Philosophie der Geschichte*. Hrsg. und einl. von Eberhard Kessel. Stuttgart, 1965.; *Politische Schriften und Reden*. Hrsg. und einl. von Georg Kotowski. Darmstadt, 1966.; *Zur Geschichte und Geschichtsschreibung*. Stuttgart, 1968.

²⁹ Szekfű Gyula: *Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie*. Stuttgart–Berlin, 1918. 11.; Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1918. 21.

Széchenyi arisztokrata erkölcsi programja képviselte. Széchenyi reformtörekvései lassú, zavartalan átalakulást feltételeztek, amely csak kormánytámogatással mehetett volna végbe. Ám ahelyett, hogy a reformok bécsi támogatással megvalósultak volna, épp a Metternich irányította patriarchális abszolutizmus ellenállása hiúsította meg őket. A nemzeti megújulási mozgalom emiatt ellenzéki szerepbe szorult, demokratikus és liberális jellegűvé vált. Ennek a mozgalomnak a következménye, hogy a rendi nemzet minden magyart magában foglaló képződménnyé alakult át.

A rendi nemzet békés úton kibővült, és forradalmi zavarok nélkül modern nemzetté alakult. Az észak-német és a galíciai véres eseményekkel szemben Magyarországon a liberális felső osztályok és a középkori formákban élő parasztság nem fordultak egymás ellen, hanem – előbb a nemesi középosztály, majd egyre inkább a nem nemes értelmiség vezetésével – egységes nemzetbe egyesültek.

A negyvenes években létrejött a modern nemzet, amely immár modern alkotmányos nemzetállamot kívánt kialakítani, és új kapcsolatot teremtett Ausztriával. Ám miután a modern alkotmányos nemzetállam a bécsi abszolutisztikus és centralizációs törekvések, valamint a magyarországi szláv nemzetiségi mozgalmak keresztútjába került, háborúba sodródott, s végül Ausztria és Oroszország egyesült ereje leverte. Helyén centralizáló idegen abszolutizmus rendezkedett be.

Az abszolutizmus kudarca után Magyarország és Ausztria kiegyezett egymással. Az elenséges abszolutizmus és a detronizálók helyébe ismét megegyezők léptek: létrejött a kiegyezés, a szükséges és kívánatos rendezés. A *nemzeti önrendelkezés* képviselője a király és a nemzet, tartalma pedig a nyugati keresztény–germán kultúrközösség és a „nemzeti szuverenitás” egyeztetése.³⁰ Ennek eredménye volt, hogy újból megalakult a magyar állam, még hozzá modern alkotmányos magyar nemzetállam, és elfoglalta helyét Közép-Európa hatalmai között. „A hatalmas, egységes Német Birodalomnak és a lombard-velencei tartományaitól megszabadult és megerősödött Ausztriának természetes kiegészítése kellett, hogy legyen a független magyar állam, a kiegyezés teremtménye.”³¹

A magyar nemzetállamot és a nemzet- és államfenntartó képességet a magyar nemzet és a keresztény–germán kultúrközösség határozta meg. A kettősség viszont a *nemzeti önrendelkezés* képességében rejtett. A magyar nemzet ugyanis egyszerre volt öncélú, és rendelkezett az alkalmazkodás képességével. Az alkalmazkodóképesség tette lehetővé, hogy a magyar nemzet fennmaradjon, s a magyar nemzet léte a kultúrközösség fennállásának a biztosítéka. Következésképpen minősíti a virtuális képességet, nemzetállama a nemzetet.

Nemzetiségi kérdés és kapitalizmus: társadalomszervezési feladatok

Az alkotmányos nemzetállam a polgári–liberális eszmék megtestesülése. Az elmúlt fél évszázad politikai küzdelmei nem a kiegyezés, hanem a parlamentáris kormányforma következményei. Emiatt nem sikerült megoldani a nemzetiségi kérdést. Az ugyanis az állami politikai eszközök helyett gazdasági és társadalmi szervező munkát igényel, ahogy a kapitalista gazdaság térhódításának társadalmi következményei is azt feltételezik. A nemzetiségi kérdés megoldása kívül esik az alkotmányos politika látóterén: „...a magyar alkotmányos államnak [...] eddig éppoly kevésbé sikerült a nemzetiségi kérdést megoldania, akárcsak a porosznak, mindkét államban ugyanazon probléma várván megoldásra: olyan nemzetiségi kisebbségeket kielégíteni, melyek politikai születésük és öntudatra jutásuk percétől fogva

³⁰ Vö. Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 21., 215–221.

³¹ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 216.

tagadó álláspontot foglaltak el azon állammal szemben, melyben élniök kellett. Békés ki-egyenlítés csak ezen tagadó álláspont feladása árán remélhető. [...] a magyar nemzet [...] állampolitikai érdeklődésével szemben a nemzetiségek, köztük főként a románok és szerbek, egyházi szervezetükre támaszkodva, külön román és szerb gazdasági tevékenységet fejttettek ki. A román és szerb nyelvű orthodox egyházak Magyarországon oly kiterjedt autonómia és oly hatalmas birtoktest felett rendelkeznek, hogy az államtól függetlenül nemzeti-politikai működést folytathatnak, saját nép- és középiskoláik, tanítóképző intézeteik a magyartól különböző kultúrát ápolhatnak, a román pénzüzetek saját román birtokpolitikát űzhetnek, mellyel az utóbbi évtizedekben csakugyan sikerült is nekik Erdélyben és a Maros vidékén nem csekély magyar és szász területet a specifikus román fejlődés számára elhódítaniok. Ezzel szemben a magyar nemzeti kormányok intézkedéseiben 1867 óta nem találunk nagyobb arányú ellenintézkedésekre, a magyarságot erősítő határozott birtok- és telepítő politikára, a magyar parasztság általános anyagi emelésére; ez is egyik bizonyítéka annak, hogy az alkotmányos magyar állam mai formájában mégsem képes a nemzeti élet minden terén döntően közreműködni, hanem munkája feltétlenül kiegészítendő a nemzeti erőknél társadalmi és gazdasági szervezkedése által.”³²

A kapitalista gazdaság térhódításának társadalmi következményei Szekfű álláspontja szerint ugyancsak társadalomszervezéssel ellensúlyozhatók: „A rendi alkotmány és birtokjog megszüntetésével a nyugati társadalmi és kulturális erők tárt ajtót találtak Magyarországon, amint ez [...] másként nem is lehetett. A földbirtok felszabadult, de e hatalmas processusból a magyar nemesi osztály, az abszolút kormány intézkedései folytán, sokkal inkább meggyengülten került ki, semmint arra objektíve szükség lett volna. Az új társadalmi viszonyok közt új magyar középosztálynak kellett volna kifejlődnie, de ennek mindjárt a fejlődés küszöbén súlyosan kellett éreznie a hirtelen bekövetkező kapitalizmus nyomását, s így nem is tudott jómódú polgári osztállyá összesűrűsödni. Mindezen bajok folytán a nemzeti kultúra ápolása [...] gazdaságilag gyenge néposztályokra nehezedik: a kisenemességnek és az intelligenciába felemelkedett paraszti családoknak sarjaira, valamint a korábban német nyelvű városi polgárok magyarrá vált utódaira. Alattuk széles rétegben terül el a földhöz ragaszkodó és abból élő magyar parasztosztály, a nemzeti államnak tulajdonképpen hordozója. A nemzeti érzésű és politikailag igen tevékeny nagybirtok, valamint a nagytőke egészben véve ugyanoly belső szervezetet mutatnak, mint a kapitalisztikus gazdasági formában élő egyéb államoknak megfelelő néposztályai. [...] feltűnő, hogy a kapitalisztikus korszak új hajtóerői hirtelen betörve, rohanó munkájukkal a meglévőt sokkal inkább megtámadták és kikezdték, semmint ez állami szociális előrelátás mellett szükséges lett volna. Az új erők új képződményeket hoztak létre, melyek a lassú történeti fejlődésben létrejötte még nincsenek szerves kapcsolatban. Így érthető, hogy a gazdaság és a szellemi kultúra a Nyugathoz hasonló legszélesebb alapokon épült fel, de az új társadalmi épületben itt is, ott is repedés és hasadék észlelhető, mind jele annak, hogy itt heterogén erőknél egy időben kellett működniök. [...] A hiányok kitöltése, az akadályok leküzdése csak szervezett munkával valósítható meg: hogy pedig erre a modern alkotmányos állam hagyományos gépezetével és kapitalista gazdaságával képes lesz-e, ez a jövő nagy kérdése nemcsak Magyarországra, de az egész széttépett európai közösség minden államára nézve.”³³

³² Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 223–224.

³³ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 225–226.

A magyar történettudomány helyzete és felzárkózási programja

A magyar történelem elbeszéléséhez a magyar nyelvű változatban historiográfiai áttekintés és tudományos felzárkózási program társult. Az *Előszó*ban Szekfű hangsúlyozta, hogy a német történettudomány Ranke munkássága nyomán kifejlesztette a történelmi források kritikai feldolgozását. A történetírás immár nem elméletek szolgáló leánya, és korántsem szűkül a politika történetére. Új szakdiszciplínák – az oklevéltan, a gazdaság- és társadalomtörténet, a jogtörténet és a pszichológiai módszereket hasznosító irodalmi kritika – segítségével szemléletileg, módszertanilag és tematikailag megújult: „...munkáikból egyrészt közvetlenebb megértést tanulunk a fejlődés összefüggése, a konzervatív erők munkája iránt, másrészt viszont szélesebb körökre terjeszthetjük ki történelmi érdeklődésünket, mely a romantikusoknál a legfőbb társadalmi körök politikai és hadi ténykedésének, a polgári-liberális történetíróknál legfőképpen még a »harmadik rend« sorsának megismerésével volt kénytelen megelégedni. A német történettudomány ezen eredményeit a francia, sőt olasz is átvette; a ma élő legnagyobb francia történetírók német iskolába is járván, a német kutatás módszereit alkalmazzák.”³⁴ Ranke munkássága nyomán Below, Meinecke, Lavisse, Aulard modern kutatóintézeteket szerveztek: az École des Chartes-t Párizsban, a bécsi történetkutató intézetet, a Görres Társulatot, a müncheni, berlini, bécsi akadémiák római és athéni intézeteit.

A magyar történettudományt Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Ipolyi Arnold, Salamon Ferenc, Pauler Gyula, Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád, Hajnik Imre a kilencvenes évekig forráskiadásokkal és feldolgozásokkal gazdagították. Szilágyi Sándor fiatal munkatársait Berlinbe, Párizsba, Bécsbe küldte tanulni. Ám halálával „mindez megszűnt, – elzárkóztunk, lebecsültük a sorompókat, a nyugatit hagytuk nyugatinak, s eleinte büszkén és megelégedetten, később keserű lemondással mondogattuk, hogy »nálunk mások a viszonyok«. A német tudomány színvonalához képest hazai történetünk modern tanulmányozására legalább is több kitűnően vezetett szeminárium kellett volna, továbbá a munkaerők felelősségteljes megszervezése, pontosan betartandó program és a külfölddel, legalább is a német és osztrák tudománnyal állandó tárgyilagos érintkezés. Az elbeszélő kútfőknek Ranke–Wattenbach-féle modern kezelését már a nyolcvanas évek óta sikerrel átültette szemináriumába Marczali Henrik, de az ő egy katedrája egyedül volt és az átvételre váró külföldi eredmények mindinkább feltorlódtak ott a nyugati határon. A nagy közönség pedig továbbra is megmaradt a negyvenes éveknek immár végképp antikvált, szinte gyermekesnek tetsző, színpadias történet szemléletében, meg lévén szíve mélyéig győződve, hogy ez a felfogás az igazi nemzeti, az őseinktől öröklött, amelyhez jó magyarnak ragaszkodnia kötelessége. Ez a hiedelem merőben téves és a nemzeti felfogásra, a magyar nemzet szellemi birtoktömegére határozottan káros és ártalmas.”³⁵

A szellemi bezárkózás és a romantikus képzetek ápolása következményeire személyes példát idézett: „Szent István egyéniségének igaz magyar nagyságát a romantiko-liberális történet szemlélet soha sem tudta felfogni: a magyar állam és kereszténység megalapítóját vértelen, színtelen árnyéknak rajzolta, melyet alig tud az ember egybekötni a nemzeti fejlődéssel, holott alig van magyar, – Széchenyi Istvánon kívül – aki annyira integráns része volna a nemzeti fejlődésnek, mint az első király. Az ő alakját a félszázad óta uralkodó történelmi szemlélet nem látta el tartalommal, s bevallom, magamat sem tudott volna iránta soha felmelegíteni a korábbi történetírás irreális, kicirkalmazott és megvonalozott előadása, ha

³⁴ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 9.

³⁵ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 13.

nem tartoznék véletlenségből legbensőbb gyermekkori emlékeim közé az a hatalmas szent király, kit régi magyarok kerestek szorongattatásukban, gyászos öltözetben ő előtte sírván. Hogy Szent István mi volt nekünk, magyaroknak, azt *érezték* a 19. század doktrínáitól mentes régi-régi magyarok, mi azonban, késő utódok csak azóta *tudjuk*, mióta a modern történeti kutatás módszereit az ő történetére alkalmazzuk. Az igazi Szent István, a nagy alapító, a magyarság egyik leghatalmasabb egyénisége ma már olyan közelről látható, hogy szinte arcvonásait is felismerhetjük, – kiásta pedig az ő alakját a modern gazdaság- és társadalomtörténet mestere, Tagányi Károly. Az ő végtelen finom eszközökkel dolgozó kutatásának eredményeit használtam én fel jelen munkám illető részében.”³⁶

Koncepciója, művének szerkezete és egyes értelmezései különböznek az ötven-hatvan éve meghatározó közfelfogástól – állítja –, mivel felhasználta az újabb kutatás eredményeit: „...ilyenek a huszonöt év óta rajtunk uralkodó dekadencia mellett is *vannak* [...] Az új módszereket historiában épp oly kevéssé lehet a határokon megvámolni vagy éppen kizárni, mint ahogy nem lehet a kemiában vagy matematikában. Bejönnek azok, csakhogy a parlagon hagyott, rosszul megművelt talajon aki mégis elülteti őket, sokkal többet kénytelen fáradni, míg munkájának gyümölcsét látja, mint egyebütt, ahol már magas fokon áll a kertészeti kultúra. Ilyen kemény, magára hagyott munkát végző, világi vágyódástól tiszta tudósok mégis vannak nálunk is, – az én újszerűnek tetsző részleteim nagyrészt az ő eredményeiken épülnek fel. nevüket is megtudhatja, aki kíváncsi rá, jegyzeteimből. Remélem, hogy idővel minél többen lesznek és kiterjedt munkásságuk folytán az én mostani munkám mielőbb elavul.”³⁷

A kútfők és az irodalom felsorolása széleskörű és tárgyyszerű volt.³⁸ A szerzők és kiadók között szinte kizárólag magyarokat, osztrákokat és németeket találunk. A magyar történetészek közül szinte mindenki – Marczali Henrikől Tagányi Károlyig, Thallóczy Lajostól Takáts Sándorig, Szilágyi Sándortól Salamon Ferencig, Pauler Gyulától Fraknói Vilmosig, Károlyi Árpádtól Angyal Dávidig, Acsády Ignáctól Wertheimer Edéig, Fejérfalussy Lászlótól Békefi Remigig, Csánki Dezsőtől Grünwald Béláig – szerepelt benne. Több politikus művére is hivatkozott, így Andrássy Gyula *A magyarság és a németiség érdekszolidaritása* és *A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* című könyveire.³⁹

Timon Ákos *Magyar alkotmány- és jogtörténete* – rövid jellemzése szerint – túlhaldott, későbbi állapotot visszavetítő munka volt, amelyet a szakkritika keményen megbírált. Osztrák kritikusa, Harold Steinacker viszont Timon könyve alapján vádolta azzal az egész magyar jog- és alkotmánytörténeti szakirodalmat, hogy nem ismeri a modern, nyugati módszereket. Mivel Timonra szűkítette a magyar szakirodalmat, nem ismerte Hajnik Imre és Tagányi Károly munkáit, sem Balogh Jenő *Budapesti Szemlé*ben Timon Ákos könyvéről megjelent bírálatát.⁴⁰

³⁶ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 13–14.

³⁷ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 14–15.

³⁸ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 227–240.

³⁹ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 227–240., 232.; Andrássy Gyula: *A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai a harmincéves háborútól a Pragmatica Sanctióig*. 1-3. köt. Budapest, 1901–1911.; *A magyarság és a németiség érdekszolidaritása*. Budapest, 1916.

⁴⁰ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 229. Vö. Steinacker, Harold: *Über Stand und Aufgaben der ungarischen Verfassungsgeschichte*. Innsbruck, 1907.; *Zur Frage nach der rechtlichen natur der österreichisch-ungarischen Gesamtmonarchie. Ein Beitrag zur Kritik der magyarischen Auslegung des Ausgleich von 1867*. Wien–Leipzig, 1910.; *Das Südostdeutschum und der Rhythmus der europäischen Geschichte*. München, 1954.; *Austro-Hungarica: ausgewählte Aussätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie*. München, 1963.;

Friedrich Teznernek a magyar rendiséggel és a bécsi kormányzervek magyarországi hatáskörével kapcsolatos álláspontját Deák Ferenc *Adalék a magyar közjoghoz* című – Wenzel Lustkandl *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht. Zur Lösung der Verfassungsfrage*-jának téziseit cáfoló – művével, saját, *Az osztrák központi kormányzervek történetének irodalma* című tanulmányával és Wlassics Gyula *Alkotmányjogunk védelme Tezner és Turba ellen* című cikkével szembesítette.⁴¹ A magyar nagybirtok politikai kifejlődésével kapcsolatban a *Serviensek és familiarisokra* hivatkozott.⁴²

A száműzött Rákóczi-ra és a körülötte kirobbant botrányra is utalt: „A Rákóczi korabeli magyar–francia szövetségi gondolat hibás voltát kimutattam a nagy Rákóczi-kutató, Thaly Kálmán hagyományos felfogásával szemben »A száműzött Rákóczi (1715–1735)« c. munkámban, Budapest, 1913. E munka sorsára I. ugyancsak tőlem: »Mit vétettem én? Ki gyalázza Rákóczit?« Budapest, 1916., a német tudományos közönséget ugyanerről L. Bittner (*Historische Zeitschrift*, 115. kötet, 686.l.), Fr. Eckhart (*Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, 36. köt., 378. l.) világosították fel, v.ö. még I. Peisner (*Ung. Rundschau*, 1914. 413.l.)»⁴³

A Der Staat Ungarn és magyar fordítása helye a védekezésben

Szekfü első magyar történelmi elbeszélése a magyar történettudomány eredményeinek összefoglalása volt. A magyar történészek közötti konszenzust fejezte ki és fogalmazta meg a magyar történelemmel kapcsolatban. A Rákóczi szabadságharcot úgy ábrázolta, mint a 17–18. századi jogos rendi ellenállási mozgalmak tetőpontját. Az idegen abszolutizmus beolvasztási kísérletével szemben minden magyar Rákóczi zászlai alatt egyesült. Eredménye, hogy a Habsburg uralkodó feladta, hogy idegen abszolutizmust kényszerítsen az országra, s azt rendi államként kormányozta. Széchenyi erkölcsi megújulási programját Metternich akadályozta meg. Miatta került a magyar nemzeti reformmozgalom ellenzéki, demokrata és liberális szerepbe. A modern magyar nemzet ennek a mozgalomnak az eredménye volt. A modern alkotmányos magyar nemzetállam pedig 1848-é és 1867-é. A kiegyezés megteremtette és konszolidálta a Monarchia mindkét felén az alkotmányos államot, és visszavezette Magyarországot oda, ahová – a török hódítás megszakítása ellenére – mindig is tartozott: a civilizált közép-európai nemzetek sorába.

Igaz, a nemzetiségi kérdés nincs megoldva, mivel a szláv nemzetiségek gazdasági, társadalmi és kulturális offenzívában vannak, míg a magyar állam ezzel szemben csak állampolitikai eszközöket alkalmazhat, ami nem eléggé hatékony. Ezért társadalomszervező tevékenységgel ellensúlyt kell teremteni, ahogy a kapitalizmus egyenlőtlenségeket eredményező társadalmi hatását is azzal lehet kiegyenlíteni.

Walter, Fritz – Steinacker, Harold: *Die Nationalitätenfrage im alten Ungarn und die Südostpolitik Wiens*. München, 1959.

⁴¹ Szekfü: *A magyar állam életrajza*, 236. Vö. Lustkandl, Wenzel: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht. Zur Lösung der Verfassungsfrage*. Wien, 1863.; Tezner, Friedrich: *Der österreichische Kaisertitel, das ungarische Staatsrecht und der Ungarische Publicistik*. Wien, 1899.; *Die Wandlungen der österreichisch-ungarischen Reichsidee: ihr Inhalt und ihre politische Notwendigkeit*. Wien, 1905.; Turba, Gustav: *Geschichte des Thronfolgerechtes in allen Habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI, 1156 bis 1732*. Wien–Leipzig, 1903.; *Die Pragmatische Sanktion min besonderer Rücksicht auf die Länder der Staphanskronne: Neues zur Entstehung und Interpretation 1703–1744*. Wien, 1906.

⁴² Szekfü: *A magyar állam életrajza*, 230.

⁴³ Szekfü: *A magyar állam életrajza*, 238.

A magyar történettudomány az 1890-es évek óta elzárkózott a német történettudomány szemléleti, módszertani és tematikai megújulást hozó hatásától. Annak átvétele, a tudományos érintkezés és felzárkózás szükséges és lehetséges. Marczali Henrik, Tagányi Károly és Károlyi Árpád mindezt a viszonyok ellenére tették. Sokkal inkább magányosan, mint a tudományos intézményrendszer támogatásával. S hogy az ár ellenében, az elmaradott közfel-fogással szemben mit jelent a tudományos álláspontot képviselni, azt – érzékelteti – ő is tapasztalta *A száműzött Rákóczi*-botrány során. Holott az nem Rákóczi szerepét kisebbítette, hanem a magyar–francia szövetségi gondolat hibás voltát mutatta ki.

A *Der Staat Ungarn* és annak magyar változata, *A magyar állam életrajza* Szekfű Gyulát a magyar történettudomány élvonalát összegező tudósként mutatta be. A nagy magányos kiváló olyan tanítványaként, aki elégtételt szolgáltat nekik, összegezi és továbbgondolja eredményeiket, meghatározza a következő tudományos feladatokat, és mindezt bekapcsolja és integrálja a német tudományossággal azonosított európai élvonalba. Mindezt olyan szintézisben tette, amely német olvasók számára készült. A magyar változat azt mutatta, hogy szerzője a nemzetközi tudományosságba integrálódó nemzeti tudós szerepében látja és láttatja magát azáltal, hogy a korszerű nemzeti tudós szerepében határozhatta és definiálta magát úgy, mint a magyar és a nemzetközi tudományosság élvonalának képviselője, aki a magyar történettudomány konszenzusát képviseli és közvetíti. Olyan tudósként, aki sohasem fordult szembe a magyar tudományossággal s a nemzeti érzülettel. A szintézisben pedig nagymagyar historicista mesterelbeszélést fejtett ki.

Hanyatlástörténeti kifejezései arra vonatkoztak, hogy milyen lehetőségekkel lehetne és kellene élni a magyar történettudomány további fejlődése érdekében. Az az észrevétele, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásában, azaz a szlávok elmagyarosításában a modern alkotmányos nemzetállam politikai eszközeivel nem elég hatékony, ezért azokat társadalomszervezéssel ki kell egészíteni, részletkérdésnek tűnik. Ahogy az is, hogy hasonló kiegészítéssel vélte mérsékelni vagy ellensúlyozni a kapitalizmus társadalmi hatását.

Olyan történetírók, akik a nemzeti liberalizmust/liberális nacionalizmust anakronisztikusnak, a konzervativizmust pedig korszerűnek tartották, ezért a nemzeti emlékezetet újrafogalmazták, a nemzetépítés programját újraértelmezték, és új történelmi elbeszélést, nemzeti mesternarratívát dolgoztak ki nemcsak Magyarországon, hanem számos huszadik századi európai és Európán kívüli országban tevékenykedtek.⁴⁴ Közéjük tartozott Szekfű Gyula.

⁴⁴ Bobrzyński, Michał (1849–1935), Pekař, Josef (1870–1937) és Szekfű Gyula (1883–1955) életművének összehasonlítását lásd: Janowski, Maciej: *Három történész Közép-Európából*. 2000, 16. évf. (2004) 2. sz. (<http://ketezer.hu/2004/02/harom-tortenesz-kozep-europabol/>). A lengyel és a cseh mellett még bőven találhatunk más közép-, kelet- és dél-európai párhuzamokat. Vö. Trencsényi, Balázs et al. (eds.): *Discourse of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries*. 1-4. köt. Budapest – New York, 2006–2014. 4. köt. 245–330.

IVÁN ZOLTÁN DÉNES

Nation and science (1914–1918)

The career and lifework of Gyula Szekfű (1883–1955) are marked with so many and such radical political changes that we need to find an answer to how he could reconcile his metamorphoses with each other and with himself without losing his self-identity. Between 1913 and 1920, the historian took an anti-liberal and conservative ideological turn, which led him to a conservative revision of Hungarian historiography (1918–1934). Between 1933 and 1944, we can witness another transformation, which according to Zoltán Szabó, the writer of one of his obituaries, could have made Gyula Szekfű “the mentor of a cautious reform spirit” had it not been for the Soviet occupation (1934–1944). Finally, between 1945 and 1955 came the turn which transformed the historian from a moderate democrat columnist of the civil democratic *Világ* into a proponent of unconditional deference to the Soviet Union (1945–1955). Yet if we take a closer look, we can find the constant elements, the constructs and the core of his views, narrative, role and self-image behind all these metamorphoses and mimicries. The core on which he founded his self-identity and on the basis of which he could recreate it time and again. So much so that between 1918 and 1955 he could not even notice any changes in it. With the help of contextual intellectual history, the reconstruction and analysis of key concepts, and the reconstruction, analysis and interpretation of the interpretative framework and method, the paper explores the birth, between 1914 and 1918, of these constructs that provided the foundation for his world view and self-identity.